

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧНА НАТОВАРЕНОСТ НА ПОКАЗАТЕЛНИТЕ МЕСТОИМЕННИЯ ОНЯ/ОНЗИ, ОНАЯ, ОНОВА, ОНЕЗИ

Показателните местоимения винаги са предизвиквали интерес. Техните многостранни функции не са убягнали от очите на изследвачите на българския език, а и на другите езици. Според добре познатите ни изследвания на Руселина Ницолова¹, Светомир Иванчев², Стефания Гинина³, Снежина Карагъзова⁴ и др. показателните местоимения имат следните функции: деиктична, кореферентна, анафорична, катафорична, просентенциална, определителна (във функцията на определителен член) и емфатична. Тези функции често се преплитат, като една от тях е основна, а друга второстепенна. В това научно съобщение ще се спрем по-подробно върху емфатичната функция на **оня/онзи, оная, онова, онези**, която разширява и без това големия им семантико-стилистичен диапазон.

Емфаза (от гр. *émpphasis* — 'изразителност') означава "емоционална изразителност на речта; напрегнатост, натъртване, изтъкване"⁵. Що се отнася до показателните местоимения, тя е свързана с възможността им да бъдат интензификатори на определени качества или свойства, да насочват логическото ударение към именните групи, в които участвуват. Страшно е, че в посочените изследвания е отделено място само върху емфатичната функция на **такъв, толкова, така**⁶, а местоименията **оня/онзи, оная, онова, онези** също притежават такива възможности за интензифициране.

Тъй като емфатичната функция е производна, за да мотивираме нейните възможности, трябва да се спрем върху основното значение на показателните местоимения. За първоначално значение на **оня/онзи** следва да се приеме значението за посочване на далечен предмет, т. е. 'отдалеченост'. Това първично значение е фиксирано в изследванията за местоименията, а и в почти всички граматики на българския език. Постепенно в речта семантиката им се е разширила и разглежданите тук показателни местоимения започват да означават отдалеченост не само по място и време, но и по характер. Тъй като оценката се дава от човек, изхождащ от собственото си "ego" (априори маркирано с положителен знак), нормално е дистантната оценка да е маркирана с отрицателен знак. Такава оценка се реализира в няколко случая:

1. Показателните местоимения **оня/онзи** се появяват като маркери за реализиране на синтактично ограничено лексикално значение в рамките на съставното именно сказуемо и подлога, напр.: *Откакто оная кучка, бившата ми жена...* (В. П.); *Я виж там оная свиня какво иска* (РР). В този случай показателното

местоимение се включва в именна синтагма със съществително и служи като маркер за преносно значение, реализирано от съществителното. Заседно с това обаче то подсилва отрицателното значение, носено от името (срв. при заместване с *тази*).

2. При субстантивна употреба на показателното местоимение, напр.: *Нямаш нужда, отдавна съм отшел, че оная, с нахалната физиономия, е цялата в слух и зрение* (В. П.); *А малко по-късно, тичайки от трамвая към залата, където бате Миле бе започнал вече разгряването, решихме, че ако на она с мерцедеса му се размине без нищо, няма да е честно* (К. Т.). В приведените примери има известно различие. Ако в първия случай местоимението *оная* се нуждае според автора от уточняване на отрицателната оценка (*с нахалната физиономия*), във втория авторът влага отрицанието в самото местоимение. В подобен контекст *този* може да се възприеме като неутрално посочване. В този смисъл *оня/онзи, оная, онова, онези* са с много повече възможности за изразяване на отношение, отколкото *този*. Това отново може да се свърже с основното значение на двете местоимения, където в опозицията по признака отдалеченост *оня* е маркиран член, а *тоя* — немаркиран⁷.

Показателните местоимения *оня/онзи, оная, онова, онези* могат да сигнализират засилена емоционалност, напр.: *Пък Италия е — вика — божествената Италия! Оная ми ти лазурни брегове, оная ми ти чудни небеса, ще си ходим — вика — все прегърнати* (Ч.); *И онзи див копнеж /по Филипините, /по едрите звезди/ над Фамагуста* (Н. В.); *А маркизът на Торе Бермеха продължаваше да говори с онова неуморимо, цветисто, идалговско красноречие, което четиридесет години бе упражнявал по аристократични клубове, по монархични събрания и стрелбища за гълъби* (Д. Д.); *Захвана се вече страшният и паметният она ден — събота, 8 май...* (З. Ст.); *Хвъркнали бяха она честити по неведение години, когато духът на критиката и анализа не тровеше сърцето...* (Ив. В.); *Настъпваше бързо онази черна средновековна нощ, която немският фашизъм обещавахе на цяла Европа, на света като тържество на "нов ред"* (П. З.); *В него е отразен многоликият ни национален характер, изявявал се пълно през онези драматични и трагични дни на героизъм и жертвеност* (П. З.).

В посочените примери показателното местоимение стои почти винаги начело на именна група, състояща се от прилагателно (едно или повече) и съществително име. Тъй като прилагателното само по себе си е достатъчно, за да даде оценката на адресанта, функцията на местоимението е не да отпрати към определен контекст (макар че понякога емфазата е съчетана с катафора), а да подсили оценката, дадена от прилагателното. Каква ще бъде тази оценка — положителна или отрицателна, — зависи от семантиката на прилагателното име. По-често обаче оценката е положителна, като показателното местоимение се използва за изграждане на цели градационни редове.

Дори включени като самостоятелни определения към съществително име в

състава на именна група, показателните местоимения **оня/онзи, оная, онова, онези** не губят своето подсилващо значение. В тези случаи обаче поради семантичната недостатъчност на показателното местоимение емфатичната му натовареност се реализира в зависимост от макроконтекста на фона на останалите оценъчни елементи, с които като всяко показателно местоимение се съотнася, обобщавайки ги и назовавайки ги с една дума — **онова**. Най-често такива съчетания съдържат съществително име, означаващо период от време, напр.: *Не можете да си представите какво значеше в онези години да имаш роднини в чужбина* (В. П.); *И си помислих защо когато някой българин посетеше някои от "ония" посолства през "онова" време, това винаги се свързваше с темата за шпионаж?* (Ив. Р.); *Имай късмет в онова време да не мечтаеш за такова светло бъдеще — да те видя* (М. С.); *Ех, ония години — а бяхме млади* (РР). В тези случаи показателното местоимение, разбира се, изпълнява основната си функция, като разграничава настояще (сега) от минало ("онова време", "ония години"). Заедно с това обаче то носи и съответното отношение към времето, за което се говори. И това става ясно на фона на макроконтекста, в който неизменно присъства оценката на адресанта — положителна или отрицателна. В първите три примера се реализират следните значения: 1/ основно — отдалеченост по време; 2/ производно от първото — желание за дистанциране от това време; 3/ също производно — отрицателна маркираност на това време. В последния пример значенията са само две: 1/ основно — отдалеченост по време и 2/ производно — съжаление, което носи положителна оценка за отминалите години.

Всеобхватно по значение, показателното местоимение **оня/онзи** се осъществява с най-разнообразна семантика, включваща антонимни, полносни значения. Всичко това предопределя широките му стилистични възможности да изрази както патетика, така и негация, както романтика, така и ирония.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

- В. П. — Валентин Пламенов. Възпитаните трупове пращат писма. С., 1989.
 Ч. — Чудомир. Разкази и фейлетони. Т. I. С., 1980.
 К. Т. — Кирил Топалов. Бягай...обичам те. С., 1990.
 Н. В. — Никола Вапцаров. Стихотворения. С., 1989.
 Д. Д. — Димитър Димов. Осъдени души. С., 1977.
 З. Ст. — Захари Стоянов. Записки по българските въстания. С., 1981.
 Ив. В. — Иван Вазов. Съчинения в 4 тома. Т. II. С., 1986.
 П. З. — Пантелей Зарев. Панорама на българската литература. С., 1973.
 Ив. Р. — Иван Радосв. Малкият Иванчо и Държавна сигурност. — Всяка неделя, бр. 25, с. 14-17.
 М. С. — Марко Семов. Там гдето... С., 1990.
 РР — Разговорна реч.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Р. Ницолова. Българските местоимения. С., 1986.

² Св. Иванчев. Наблюдения и разсъждения върху семантиката и функционирането на показателното местоимение *този/той* в съвременния български книжовен език. — Български език, 1974, № 6, 539-545; Показателното местоимение като средство за изграждане на текста в славянските езици. — В: Св. Иванчев. Българският език — класически и екзотичен. С., 1988, 82-91.

³ Ст. Гинина. Анафора, показателно местоимение и определеност на имената в български и сърбохърватски език. — Съпоставително езикознание, 1980, № 4, 24-32.

⁴ Сн. Карагъзова. Определената референция. — Съпоставително езикознание, 1982, № 5, 16-25; № 6, 22-28.

⁵ Речник на чуждите думи в българския език. С., 1964, с. 211.

⁶ Р. Ницолова. Цит. съч., с. 120-121.

⁷ По този въпрос по-подробно вж.: Р. Ницолова. Цит. съч., с. 106-107.

Мария Илиева